Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2023; (34): 371-400
https://doi.org/10.18220/kid.1292225


# ALTIN ORDA HANLIĞI'NDA KADIN*
## (Ailede, Toplumda ve Yönetimde)

*Derya DERİN PAŞAOĞLU***

**ÖZ**
Türk kültüründe; ailede, toplumda, milletin ve devletin içinde kadın ve erkek kıyaslanmayan değerlerdir. Bozkır kültürü ile şekillenmiş ekonominin ve toplum yapısının teşkilatına dayanan Türk devletlerinde, kadın yaşamın her alanında yer almıştır. Öncelikle ailede ve toplumda her zaman bir bireydir. Bir eş, gelecek nesli yetiştiren bir anne, aile ekonomisi için üretici, ailesini halkını milletini koruyan bir savaşçı, devleti yöneten bir hatun ya da hanın ardındaki âkil olma gibi sorumluluklar yüklenmiş ve başarıyla yerine getirmiş zaman zaman da taht kavgalarında taraf olmuştur. Altın Orda Hanlığı, Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuçi oğullarınca tesis edilmişse de hâkimiyet sahası olan Deşt-i Kıpçak coğrafyasının kadîm Türk yurdu olması hasebiyle kısa sürede Türk- İslâm kimliğini almış olması dolayısıyla Altın Orda coğrafyasında kadın, Türk-İslâm kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Yerli kaynakların ve resmi yazışmaların yanı sıra bölgeye ulaşan Carpini, Rubruck ve Battuta gibi seyyahların notları, Altın Orda Hanlığı'nda kadını yaşamın her alanında gözlemleme imkânı sunmaktadır. Çalışmada özellikle Cengiz İmparatorluğu'nun merkez coğrafyasındaki veya İlhanlılardaki kadınlar ve yaşamlarına dair örneklerden yola çıkarak genel söylemler oluşturmaktan kaçınılmıştır. Salt Altın Orda Hanlığı coğrafyasındaki uygulamalar ve örnekler değerlendirilerek Altın Orda Hanlığı'nda kadının statüsü; ailede, toplumda ve yönetimdeki rolleri açısından ele alınmış; söz konusu statünün Türk bozkır kültürü, Cengiz Han'ın yasagları ve İslâm kültürü üzerinde sentezlenerek şekillendiği görülmüştür.

**Anahtar Sözcükler:** Kadın, Altın Orda, hatun, Taytuğlı, Beyalın Bigim

**WOMEN IN THE GOLDEN HORDE KHANATE (IN FAMILY, SOCIETY AND MANAGEMENT)**

**ABSTRACT**
In Turkish culture, women and men are of incomparable significance within family, society, nation, and state. Women have actively participated in all aspects of life in the Turkish states based on an organization of economic and social structure shaped by the steppe culture. Primarily, they are always an

* *Gönderim Tarihi:22.02.2023. Kabul Tarihi: 27.02.2023.*

** *Doç. Dr,.* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON. derinderya@ktu.edu.tr, *ORCİD: 0000-0002-4046-6070.*

individual in the family and society. A wife, a mother raising the next generation, a producer for the family economy, a warrior protecting the family, people, and nation, a *khatun* running the state, or a wise counsellor behind the khan supposed to undertake and fulfil responsibilities, and occasionally a party in the struggles for the throne. Although it was established by the descendants of Cuchi, the eldest son of Genghis Khan, the Golden Horde Khanate took the Turkish-Islamic identity at short notice in consequence of the Deshti-Kipchak geography, which was the area of domination, was the ancient Turkish homeland; therefore, women who are in the Golden Horde geography have appeared with a Turkish-Islamic identity. In addition to local sources and official correspondence, the notes of travellers such as Carpini, Rubruck, and Battuta who reached the region provide the opportunity to observe women in every aspect of life in the Golden Horde Khanate. In the study, it was avoided to create general discourses based on the examples of women and their lives, especially in the central geography of the Genghis Empire or the Ilkhanids. This paper discusses the status of women in the Golden Horde Khanate regarding female social roles by evaluating the practices and examples in the geography of the Golden Horde Khanate. The study concludes that a woman's social status has been shaped by the elements of the Turkish steppe culture, Genghis Khan's laws, and Islamic culture.

**Keywords:** Woman, Golden Horde, khatun, Taytuğlı, Beyalın Bigim.

## Giriş

Türk tarihinin en güçlü devletlerinden biri olan Altın Orda Hanlığı, doğuda İrtiş Nehri'nden başlayarak, Harezm'i içine alan Doğu Avrupa'ya kadar uzanan oldukça geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş, coğrafyanın taşıdığı değerler üzerinde Türk-Moğol Devlet geleneğiyle şekillenmiş ve kısa sürede de Türk-İslâm kimliği kazanmış bir devlettir. Kadim Türk yurdu olan ve *Deşt-i Kıpçak* olarak adlandırılan bu coğrafya *bozkır kültürü* olarak tanımladığımız atlı-savaşçı-çoban kültürü üzerine bir yaşama fırsat sunmuştur. Bozkır kültürü, zaruri ekonomik faaliyetlerin yanı sıra, orduda, toplumda, ailede güçlü bir teşkilatlanmayı, hoşgörüyü ve adaleti zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bozkır kültüründe yaşamı tercih eden Türk kültüründe, kadın ve erkek, günlük yaşamda, üretimde, savaşta, yönetimde olmak üzere yaşamın her alanında hep omuz omuza, birbirinin dayanağı olmuştur. Türk toplumlarında kadın, Türk erkeği için; kendisine bir can yoldaşı, silah arkadaşı, evinin yöneticisi ve çocuğunun anasıdır.

Altın Orda Hanlığı, Deşt-i Kıpçak coğrafyasının kadim sahipleri olan İskitler, Avrupa Hunları ve ardılları olan Türk boylarında ve devletlerinde görülen atlı-arabalı çadırlarda yaşamla şekillenen bozkır kültürü ile yerleşik yaşamın sentezini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Altın Orda Hanlığı'nda kadın hayvansal ürünler işleyen bozkır kültürünün merkezinde yer alırken her türlü üretimin güçlü birer yöneticisidir ve tercihine göre yerleşik yaşamında da söz konusu rolüne devam etmiştir. Altın Orda Hanlığı'nda kadının ailedeki, toplumdaki ve

yönetimdeki rolü ve statüsü; Türk bozkır kültürü, Cengiz Han'ın yasagları ve İslâm kültürü üzerinde sentezlenerek şekillenmiştir.

### 1. Günlük Yaşamda; Ailede ve Toplumda Kadın

*Altın Orda Hanlığı'nda erkekler kadınlara aşırı saygı gösterirler,*[1] bu ifade İbn Battuta'ya aittir. Müslüman-Arap kültürüne sahip bir seyyah olan İbn Battuta'nın Müslüman-Türk kadınının statüsü dikkatini çekmiş ve ayrıntılı bilgi vermiştir. Sultanların, beylerin eşlerine itinalı davranışlarını gözlemlemiş ancak söz konusu itinayı sadece üst tabakada değil sıradan esnaf ve satıcıların eşlerinin statülerinde de gözlemlemesi, tespitinde genelleme yapmasının haklılığını ortaya koymaktadır.

> Pazar esnafının ve satıcıların eşlerinin durumu beylerin hatunlarından aşağı değildir. Onlardan birini, atların çektiği muhteşem bir arabada gördüm. Yanında eteklerini tutan üç dört cariye vardı. Başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve "buğtak" adı verilen bir hotoz vardı. Arabanın penceresi açık olduğu gibi, kadının yüzü de örtülmemişti. Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm. Yanındaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satıyor, karşılığında esans satın alıyordu. Bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsınız ve "şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalı" dersiniz, zira yanındaki kocası koyun postundan bir kürk ile başında da buna uygun külah denilen şapkadan başka bir şey taşımazlar.[2]

Battuta'nın gözlemlerini ayrıntılı olarak gözden geçirecek olursak Altın Orda Hanlığı'nda halkın refah düzeyinin oldukça yüksek olduğunu anlayabiliriz. Halk, zengin ve bu zenginlik sadece maddi birikim olarak kalmıyor, kadınların günlük yaşamına ve konforuna yansıyor. Kadınlar atların çektiği muhteşem görünümlü arabalarla çarşıya pazara gidiyorlar. Arabaların muhteşem görünmesinin sebebi güzel ve pahalı kumaşlarla kaplı olmasındandır. Kadınların yanlarında eteklerini tutan, onlara hizmet eden 3-4 cariyeleri veya işlerini yapan köleleri bulunuyor.

Öte yandan kadınların ürettikleri ürünleri çarşıda pazarda satıp, ihtiyaçlarını özgürce aldıklarını görüyoruz. Kadının süt, yoğurt satıp karşılığında esans alması, küçük ama dikkat çekici bir ayrıntıdır. Zira temel tüketim maddesi satıyor, demek ki üretimi kendi ihtiyacı karşılıyor ve bu üretimde ihtiyacının fazlasına sahip ki satıyor. Satılan bu ürün karşılığında başka bir temel tüketim maddesi değil, ikincil ihtiyaç düzeyinde yer alan esans alması süslerine ve konforlarına para harcayacak refahta olduklarını gösterir. Nitekim Altın Orda coğrafyasında yapılan arkeolojik çalışmalarla elde edilen materyallerden, saray

---

1 İbn Battûta; *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt. I, Çev. A. Said Aykut, YKY Yayınları, İstanbul 2000, s. 472.

2 İbn Battûta, *a.g.e.,* s. 472.

kadınlarının dışında kalan kadınların da çok sayıda süs eşyasına sahip oldukları görülmüştür.[3]

Üzerinde durulması gereken diğer bir konu çarşıda pazarda dolaşan kadınların kıyafetleridir. Evli hatunlar uzun etekli elbiseler giyip, başlarına mücevherlerle süslü hotozlar takıp, ihtişamla dolaşıyorlar. Erkeklerin sade ve sıradan giyiminin yanında kadınların, süslü, gösterişli, bey hatunları gibi giyindikleri görülmektedir. Zira Battuta, Emir Saltiye Bey'in hatunu hakkındaki gözlemlerinde de benzer ifadeleri kullanmıştır. *Pahalı kumaşlarla kaplı arabadan, cariyelerinin eteklerini tuttuğu şahane elbiseler giymiş, ihtişamla yürüyüp konağa geçen, ardından otuz kadar çok güzel elbiseler giyen cariyelerin takip ettiği bir hatun* olarak tasvir etmiştir.

Kıyafet konusunda; kadınların kıyafetlerinin pahalı kumaşlardan yapılması, gösterişli ve mücevherlerle süslü olması ekonomik zenginlik noktasında değerlendirilir. Ancak üzerinde durulması gereken esas nokta kıyafetlerin modelinin taşıdığı kültürel mirasın değerlendirilmesidir. Battuta'nın ve Carpini'nin verdiği bilgiler bu konuda çok ayrıntılı olmasa da coğrafyadaki giyim anlayışıyla karşılaştırma yapmamıza imkân sunmaktadır. Yukarıda da Battuta'dan alıntıladığımız üzere; *çarşıda, pazarda dolaşan hanımlar, başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve "buğtak" adı verilen bir hotoz kullanıyorlar, Müslüman hatunlar yüzlerinde peçe kullanmıyorlar*[4] Bu bize bir yandan Uygur kadınının diğer yandan Kıpçak kadınının kıyafetini hatırlatmaktadır. Zira Kıpçak kadın kıyafetinde en tepesinde tüyü olan keçe başlık önemli rol oynamaktadır. 981'de Uygur coğrafyasına giden Wang-yen-te "*kadınlar başlarına Yu-mao giyerler. Su-mu-che diye de bilinir*" şeklinde Uygur kadınlarının kullandığı başlığa dair bilgi vermektedir[5] Bahaeddin Ögel, Wang-Yen-te'nin bilgilerini "*Kadınlar hotozlu şapkalar giyerlerdi, bunları Cengiz Han çağındaki bogtak adlı kadın şapkalarıyla karşılaştırabiliriz. Moğollar Cengiz Han'la beraber Uygurların tesiri altına girmişlerdir, Uygur kadın ve erkek modaları da Cengiz sarayında örnek bir giyim olarak yer almıştır*" şeklinde değerlendirmiştir.[6] Nitekim Yakubovskiy'de Rubruck ve Carpini'ye atıfla söz

---

3 İlyas Kamalov, "Altın Orda Hanlığı'nda Hanedan Kadınlar", *Ortaçağda Kadın*, Ankara 2011, s. 624.

4 Battuta, *a.g.e*, s.472, 476.

5 Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 58.

6 Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 210. Sadece Altın Orda Hanlığı'nda değil Cengiz İmparatorluğu'nun her bölgesinde seyyahlar tarafından benzer başlıklar tanımlanmaktadır. Xiu Ting; kadınlar *gu guan* denilen başlık takarlar şeklinde ifade etmiştir. Ayrıntılar için bkz. Shao Hung-Peng Da Ya - Xiu Ting, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarihi Kayıtlar: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu,* Yay. Haz. Mustafa Uyar, Çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 112; Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı Taoist Simyacı bir Keşişin Türkisran Seyahatnamesi (1221-1224),* Tercüme: Gülşah Hasgüçmen, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 151. *Tarih-i* Cihangûşâ'da ise *begtâg* olarak

konusu başlığın hanımlara münhasır olduğu ve başlık kullanan hanımların rütbelerini diğer kadınların, buradan anladıklarını ifade etmiştir.[7]

Carpini, kıyafetlerde kadın ve erkeklerin kıyafetlerinin aynı modelde yapıldığını ifade etmiştir. Yukarıdan aşağıya kadar yırtmaçlı, göğüs üzerinde ikiye katlanır. Sol yandan bele kadar yırtmaçlıdır. Kürk etekler de aynı modelde hazırlanır. Ceketlerin kıllı olan tarafı dışa doğru ve arkadan açıktır. Sadece evli kadınlar yerlere kadar uzanan önden yırtmaçlı uzun bir gömlek giyerler[8]. 3 bin yıl önce bu coğrafyada yaşan İskitlerde de çocuklar, ihtiyarlar ve onların bakımıyla ilgilenen anneleri arabada göç ederken genç kızlar ve diğer kadınlar erkeklerle beraber at üstünde bulunmuşlar, at ve araba kullanımında kolaylık sağlayan benzer kıyafet kullanmışlardı.[9] Kıpçak kadınının kıyafetinde de kaftanın önden eksensel bir yırtmacı vardı. Kaftanın kolları dar ve uzun olup, arkasında da uzun bir yırtmaç vardı.[10] Altın Orda kadınlarında yırtmacın sol yandan bele kadar çıkması coğrafyanın kültüründen beslenmesinin yanı sıra benzer bir yaşamda olup, ata binerken, araba kullanırken rahat edecekleri kıyafetleri tercih etmeleri atlı-savaşçı bozkır kültürünün 13.yüzyıl sonrası temsilcisi olmalarıyla açıklanabilir.

Nitekim Battuta; *At sahibi Türkler arasında yaygın bir âdete göre: kadınların bindikleri arabaların bir köşesine bir arşın boyunda ince bir değnek asılıyor. Ucuna da bir karış uzunlukta bir keçe parçası bağlanıyor ve her bin at için tek parça bağlıyorlar. Ben gezi sırasında on civarında keçe asılmış arabaya tesadüf ettim*, diyor[11] Burada üzerinde durmamız gereken husus belki de asılan keçelerin sayısının çokluğundan öte, bu keçelerin kadınların arabasına asılması meselesidir. Sanırım bu bir tesadüf değil, olması gerekendir. Bozkır iktisadiyatında kadın üretimin tam orasında durur ve üretimin her aşamasında vardır, kontrol onun elindedir. Rubruck'un gözlemlerine göre; kadınlarla erkekler arasında yapılan iş bölümünde kadınlar; arabaları yönetirler, ülke çok düz olduğu için genç bir kadın yirmi, otuz arabayı yönetebilir. Kadınlar yurtları arabalardan indirip kurar ve yeniden kaldırırlar, yurtları örtmek için keçe yaparlar. İnekleri sağarlar elde ettikleri sütten yağ, peynir, yoğurt yaparlar. Derileri dabaklayıp, birbirine dikerler. Dikiş için gereken ipi, hayvan sinirlerinden hazırlarlar; sinirleri çok ince iplerine ayırıp, birbirine ekleyerek uzun ipliğe dönüştürürler. Bu iplerle ayakkabı, çorap ve diğer giysileri dikerler. Koyunlar, keçiler bazen erkekler

---

ifade edilmiştir. Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 242.

7 A. YU. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 102.

8 Cüveyni, *a.g.e.*, s. 25.

9 Yaşar Bedirhan, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara 2014, s. 26.

10 Gorelik, a.g.m., s. 153.

11 Battuta, *a.g.e.*, s. 470.

tarafından bazen kadınlar tarafından sağılır.[12] Üstelik yasalara göre, erkeklerin askere alınması cephe gerisinde kalan ailelerin han hazinesine vermesi gereken vergilerin ödenmesine engel değildir ve erkek askere gidince evde ailede onun yerini evin kadını almıştır.[13] Dolayısıyla ekonomik düzeyin kadınların arabasında gözlemlenebilmesi olağandır.

Ailede kadının yerini görebildiğimiz bir diğer konu ise veraset hukukudur. Moğol yasaglarında; *Çocukların derecesi anaların derecesiyle tayin olunur. Cariyelerden doğan çocuklar meşru çocuk addolunup, nikâhlı zevceden doğan çocuklar gibi babalarının mirasından hisse alırlar. Kadınlardan biri -ilk nikâhlanmış olan, bazen babasının soyu çok ünlü bir soy olan- "başkadın" olarak telakki olunur*[14] şeklinde tespitler yapılmıştır. Altın Orda Hanlığı'nda söz konusu hukukun uygulandığını gösterir günlük yaşama dair örnekler konusunda elimizdeki kaynaklar yetersizdir. Ancak odalıklardan doğan çocukların meşru addolunması ve miras hisselerinin korunması konusunda hanedandan örnekler bulunmaktadır. Cengiz Han, Cuçi'nin ölümünden sonra Cuçioğullarına yaptığı toprak taksimatında Ak Orda ve Gök Orda'yı, kurdurduğu çadırlarla sembolize ederken Cuçi'nin odalıklardan doğan 17 oğlunu Batu Han'ın himayesine vererek *zaysanlık* (emir-i kebirlik) rütbesinde istihdam edilmelerini istemiştir. Batu Han tahta çıkınca bu oğlanlara *zaysan beyleri* olarak, yeteri miktarda il ve nöker tayin edip birer yurd göstermiştir. Yaklaşık yüz yıl sonra Özbek Han zamanında halen odalıklardan doğan Cuçioğullarının neslinin aynı statüde kendilerine tayin edilen illerde bulunduklarını görüyoruz.[15] Dolayısıyla veraset hukukunun hanedan içinde uygulandığını ve buradan hareketle Altın Orda Hanlığı'nda geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliriz.

Kadınların din ve inançları konusunda da özgürlüğünü koruduğunu görüyoruz. Kuban Nehri kenarındaki Macar şehrinde Şeyh Muhammed Batâihî (Ahmed Rıfâi'nin halifesi) zaviyesinde konaklayan Battuta tekkenin sadakalarla geçindiğini belirtir. *Halk, at, öküz, koyun ne bulursa tekkeye gönderiyor, sultan ve hatun da ahaliden geri kalmıyor ihsanlar ve hediyeler takdim ediyor. Özellikle kadınlar bu konuda aşırı bir tutum içerisindeler*,[16] ifadeleriyle kadınların dini mekânlara ciddi bir maddi destek sağladığını bildirmektedir.

Daha erken döneme ait bir örnek ise *Nihayetü'l-İreb*'de yer alan; Berke Han'ın eşi Çiçek Hatun'un da Müslüman olduğu ve çadırdan bir cami edinip onu yanında taşıdığı bilgisidir.[17] *El-Mufaddal*'da da her hatunun bir müezzin ve imamı

---

12 Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev. Ergin Ayan, İstanbul 2012, s. 33, 40.

13 Yakubovskiy, *a.g.e.*, , s. 61.

14 Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 169.

15 Abdülgaffar Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr*, Haz. Derya Derin Paşaoğlu, Kazan 2014, s. 62, 73.

16 Batuta, *a.g.e.*, s. 471.

17 W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinle*r, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 249.

bulunduğu belirtilmiştir.[18] Bu örneklerde rastladığımız *her hatunun bir imamının ve bir müezzininin bulunması* uygulamasına Altın Orda Hanlığı öncesi veya çağdaşı Türk-İslâm devletlerinde rastlanmamaktadır (veya kaynaklara yansımamıştır). Ancak Moğol İmparatorluğu'nun merkez yönetimine baktığımızda Nesturi kimliğiyle ön plana çıkan hatunların (Sorgaktani Beki ve Dokuz Hatun'un) yanlarında çadır kiliseleri ve rahipleri olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla Cengiz İmparatorluğu'nda han soyunun atalar dininde olması ve yine Cengiz yasasına göre bütün dinlere karşı gösterilen hoşgörü dolayısıyla aileye katılan hatunlar kendi dinlerine ait ibadetlerini özgürce yapabilmişlerdir. Çadır kiliselerini ve rahiplerini seferlerde dahî yanlarında bulundurmuşlardır.[19] Dolayısıyla Batu Han'ın atalar dininde olması ve Altın Orda'nın hanlık makamının İslâmiyet'le tanışması Berke Han ile olduğu göz önünde bulundurulursa söz konusu uygulamayı, Moğolların dini hoşgörüsüyle açıklamak mümkündür.

Daha sonraki dönemlerde Özbek Han'ın kız kardeşi Könçek Hatun'un, Moskova Rus Knezi Yuri Daniiloviç ile evliliğinde resmi merasimle vaftiz edilip Agahta adını alması,[20] Mengü Timur'un, ismi kayıtlara geçmemiş kızlarından birisinin Anna adını alarak Ortodoksluğu[21] tercih etmesi söz konusu hoşgörü çizgisinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda tetkik edilmesi gereken bir husus da Özbek Han'ın eşi, Bizans İmparatorunun kızı Beyalun Hatun'un dini meselesidir. Bu konuda Bizans kaynakları bilgi vermezken, Battuta'nın bilgileri ise sınırlıdır, şöyle ki; *Hamile olan Beyalun Hatun, hem çocuğunu doğurmak hem de babasını ziyaret etmek için İstanbul'a gitmek ister ve Özbek Han'dan izin alır. İbn Battuta da izin alarak İstanbul'u görmek üzere Beyalun Hatun ile yolculuk yapar. Bizans sınırında bulunan Mehtuli Kalesi'ne gelince Hatun'a eşlik eden askeri birlik geri döner. Hatunla sadece yakınları yolculuğa devam eder. Hatun mescit olarak kullandığı çadırı burada bırakır. Yolculuk esnasında vakit ezanlarının okunması âdeti de buradan itibaren terk edilmiştir. Battuta'ya söylenene göre; hatun kendine sunulan şarabı afiyetle içip, domuz etinden yapılan kızartmaları da rahat rahat yiyormuş. Battuta, Hatunun çevresinde namaz kılan birkaç Türk kaldığını, ancak Hatunun kendilerine saygıda kusur edilmesine izin vermediğini ve namazlarıyla alay eden kölelere Hatun tarafından dayak attırıldığını* vurgulamıştır. *Nitekim Beyalın Hatun eski dinine bağlı olduğunu ve babasının yanından ayrılmak istemediğini belirtince, yanındaki Türkler geri dönmek için Hatun'dan izin istemişler ve Hatun onlara izin vererek, birçok hediye ile*

---

[18] Özge Yazıcı, *Cengizoğullarında Kadın*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2018, s. 88; Tiesenhausen, *a.g.e.,* s. 329.

[19] René Grousset, *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 360.

[20] Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976, s. 76.

[21] Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 445.

*göndermiştir.*[22] Hatunun Müslümanlığında zorlama olup olmadığı sorusunun cevabı kaynaklara yansımamıştır. Ancak G. Vernadskiy, Pelliot'a dayanarak hatunun Müslüman olmaya zorlandığı hususunda tahminde bulunmuşsa da[23] Özbek Han'ın Uluğ Hatunu Taytuğlı Hatun'un rahiplere verdiği ayrıcalıklar ve himaye yarlığları[24] siyasi dahî olsa Altın Orda Hanlığı'nda İslâmlaşma sonrasında da diğer dinlere ve din adamlarına karşı hoşgörünün muhafaza edildiğinin birer göstergesidir.

## 2. Yönetimde Kadın

Altın Orda Hanlığı'nda yönetimde ve sarayda hatunların rolü konusunda uygulamalardan yola çıkarak izah edilmesi gereken iki husus vardır; hatunların protokoldeki statüleri, yetkileri ve naiplik makamı olmak üzere.

### *2.1.Hatunların Protokoldeki Statüleri ve Yetkileri*

Altın Orda Hanlığı'nda hükümdarlar *han* unvanı kullanırken eşleri, Türk devlet yönetim geleneğinde görüldüğü[25] üzere *hatun*[26] unvanı kullanmışlardır.[27] Timothy May'e göre sadece hanların eşleri değil *Moğol hanedan kadınları, ister kraliçe ister prenses olsun, her zaman hatun unvanını taşımışlardır. Hatunlar arasında bir hiyerarşi varken, aralarında hiyerarşiyi tanımlayacak ayrı terimlerin olmadığını ve herhangi bir Cengiz prensesinin evlendikten sonra bile hatun unvanını koruduğunu* ifade eder.[28] Ancak Battuta, Taytuğlı hatundan bahsederken *büyük hatun / melike (baş hatun*) ifadesini kullanmıştır.[29]

Altın Orda Hanlığı'nın yerli kaynaklarından *Umdetü'l-Ahbâr*'da ve Ötemiş Hacı'nın *Cengiznâmesi*'nde hatun unvanının yanı sıra *Tayduğlı Bigim* ve *Beyalın*

---

22 Battuta, *a.g.e.*, s. 500.

23 Kamalov, a.g.m., s. 95.

24 A. Melek Özyetgin - İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 376.

25 Kültegin Yazıtı'nda *babam kağanı, annem hatunı götürmüş Tanrı,* yani *tahta çıkarmış* ifadesi kullanılır. Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 94. Eski Türk hükümdarlarının eşleri *katun/hatun* veya *uluğ hatun* unvanı kullanırlar. Devlet yönetiminde söz sahibi olup, ayrı otağları ve buyrukları (bakanları) vardır, devlet meclisine katılırlar, elçi gönderir, elçi kabul ederler ve törenlerde hükümdarın yanında yer alırlar. Koca, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 109. Nitekim Divan-ı Lügat-it Türk'te *katun: Afrasyab kızlarından olanların adı* olarak tanımlanmış, *hatunlanmak*: *han karısı şekline girmek* olarak ifade edilmiştir. Asaleti olan kadına ise *oglagu* denmiştir. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it- Türk Dizini "Endex"*, Çev. B. Atalay, cilt:4, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 281.

26 Doğu Türklerinde; K'o-ho-tun (hatun), K'o-tun da deniliyor ya da Ha-t'un yazılıyor, kraliçeye verilen unvandır (Liu Mau-Tsai, 2011, s. 18).

27 Christopher, P. Atwood, "Khantun", *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York 2004, s. 304.

28 Timothy Michael May, *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*, California: ABC-CLIO 2017, s. 47.

29 Battuta, *a.g.e.*, s. 475, 477.

*Bigim* örneklerinde görüleceği üzere *bigim* unvanı ile karşılaşıyoruz.[30] Ancak bigim unvanının Altın Orda'da kullanıldığını gösteren herhangi bir delil yoktur. Eski Türkçe metinlerde *"...oglum baçag-ga begim ödüş-ke qızım iliçük-ke..." ("...oğlum Baçag, eşim Ödüş için, kızım İliçük için...")* görüldüğü üzere *begim* kelimesi kadınlar için kullanılan *eşim* manasında hitap kelimesidir.[31] Faruk Sümer'e göre; *begim, bigim, kelimesi; big,* (beg) ile (-m) iyelik ekinden yapılmış bir unvandır. *Beg* unvanı Cengiz Han devri Moğollarınca kullanılmamıştır. Moğol hâkimiyet devrinde *big* (ك ي ب) şeklinde pek az kullanılmış olup Moğol Noyanlarını *beg* unvanı ile Türkler ve Türkmenler ifade ediyorlardı. *Bigim* unvanının *hatun* kelimesinin eş anlamı olarak Timur devrinde kullanıldığı görülür ve *begüm* şeklinde Hindistan, İran, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevilerde uzun süre kullanılmıştır. Faruk Sümer'e göre; Hatun anlamına gelen *bigim,* bu manasını Çağataylar arasında kazanmış görünüyor.[32] Kırımî ve Ötemiş Hacı'nın Altın Orda Hanlığı'na dair bilgileri 1551-1552'de Harezm Sultanı İş Sultanın kardeşi Dost Sultanın defteri olan *Tarih-i Dost Sultan Özbekî*'den alıntıladıkları göz önünde bulundurulursa *bigim* teriminin Çağatay coğrafyasının anlatımından gelmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.[33] Nitekim Anonim *Cengizname*'de söz konusu görüşü destekler niteliktedir. Çünkü Kırımî ve Ötemiş Hacı'nın verdiği *Tayduğlı Bigim* yerine Anonim *Cengizname*'de *Taydulı Hanuş* ifadesi kullanılmıştır.[34] Bu konudaki belirsizlikleri giderecek temel kaynak Altın Orda Hanlığı'na ait yarlıklarda kullanılan ifadeler olacaktır. Ancak bugün yarlıkların orijinal metinlerine ulaşılamamakta olup, Rusça tercümeleri kullanılmaktadır. Taytuğlı Hatun tarafından verilen üç ayrı yarlığın Rusça tercümelerinde Taytuğlı, kraliçe manasına gelen *Tsaritsa* ile ifade edilmiştir.[35] Tsar'-Tsaritsa (Çar-Çariçe) unvanlarından hareketle bu dönemde han ve hatun kelimelerinin kullanıldığı görüşü ön plana çıkar.

---

30 Kırımî, *a.g.e.,* s. 70, 78; Ötemiş Hacı, *Çengiz-nâme*, Haz. İlyas Kamalov, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 62.

31 A. Melek Özyetgin, "On the Use of the Title "Beg" among the Turks", *International Journal of Central Asian Studies*, vol.11, Seoul 2006, s. 165.

32 Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 348.

33 Ivanics, Altın Orda Hanlığı'nda kadınların kullandığı unvanların bir sıralama ifade ettiğine değinir ve *Uluğ hatun* ilk eş, *uluğ bikeç* ilk cariye, *ana biyim/bigim* de hanın annesidir der. Oysa Özbek Han zamanında hatunlarla birebir görüşen İbn Battuta hatunları; *büyük hatun, ikinci, üçüncü ve dördüncü hatun* olarak sıralamıştır. *Ulu hatun* teriminin ise hanın eşi olan hatun arabaya oturduğunda onun sağ tarafına oturan veziri statüsündeki kocamış kadın için kullanıldığını, *küçük hatun* teriminin ise yine yaşlı olup, teşrifatçılık ve perdedarlık yapan kadın için kullanıldığını belirtmektedir (Battuta, *a.g.e.,* s. 476). El- Mufaddal'da da Berke Han'ın hatunlarından bahsederken Tagtagay Hatun'un *büyük hatun* olup, Melikizahir'in elçilerinin kabulünde Berke Han'ın yanında olduğu ifade edilmiştir (Tiesenhausen, *a.g.e.,* s. 328).

34 Maria Ivanics,–, Mirkaym A. Usmanov, *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftär-i Čingiznāmä) I.*, Szeged 2002, s. 82.

35 Özyetgin - Kemaloğlu, *a.g.e.*, s. 71-82.

Türklerde tek eşlilik yaygın olup herkes haline ve vaktine göre başka kadınlar yani kumalar da alabilirlerdi.[36] Ancak Moğol ananesine göre erkekler bakabildikleri kadar çok kadınla evlenebilirler ve bunda bir sayı kısıtlaması yoktur. Altın Orda Hanlığı'nda hanların çok sayıda eşleri ve kumaları vardır. Cengizoğulları hakkındaki genel kanıya göre (özellikle İlhanlılar'da) evlendikleri yerel hanedanların kızlarından çocuk yapmamışlardır.[37] Altın Orda tarihi yazmalarında böyle bir temayüle dair herhangi bir kayıt yoktur. Ancak yaşamsal gerçekler varlığına işaret etmektedir. Emir Nogay'ın, eşi olan Bizans İmparatoru VIII. Mihail'in kızı Eufrozina'dan ve Tokta Han'ın eşi olan Bizans İmparatoru II. Andronikos'un kızı Maria'dan çocukları olmadığı bilinmek-tedir.[38] Özbek Han'ın ise eşi Bizans İmparatoru III. Androikos'un kızı Beyalın Hatun'a, hatunun isteği üzerine doğum yapmak üzere babasının yanına gitmesine izin vermesi[39], hatunun İstanbul'da kalarak geri dönmemesine tepki göstermemesi, bu bağlamda değerlendirilebilir.

Altın Orda Hanlığı'nda hanın hanımlarının kendi çadırları (otağları) vardır.[40] Çadırlar kurulduğu zaman ilk eş kendi çadırı için batı tarafını seçer. Son eşin en doğudaki çadırına kadar sırayla devam eder ve her bir kadın çadırını bir taş atımı aralıkla kurar. Söz konusu çadırları salt bir mekân olarak görmemek gerekir. Zira Battuta hatun ordasının yönetimi hakkında ayrıntılı bilgilerle güçlü bir teşkilatın varlığına işaret eder. Nitekim Özbek Han'ın Cuma töreni sonrasında, *çıkışta önce baş hatun kalkar, diğer hatunlar ona refakat eder, baş hatun kendi çadırına girinceye dek diğer hatunlar orada onu beklerler, sonra her biri kendi arabasına binerek, kendi çadırlarına giderler. Her hatunun elli kadar atlı cariyesi vardır. Her arabanın önünde yirmi kadar atlı yaşlı kadın vardır bunlar fityanla (yiğit hizmetkârlar) araba arasında bulunurlar. Fityanın önünde yüze yakın atlı rütbeli kapı kulu, yüz kadar da bellerinde kılıç, ellerinde değnek olan yaya köle vardır. Hatunların gidiş-dönüşleri bu protokolde gerçekleşir.*[41] Ayrıca hatunun sağ tarafında yaşlıca olup *ulu hatun* adı verilen vezir gibi bir kadınla, sol tarafında

---

36 Ögel*, Türk Kültürünün*., s. 447.

37 Ömer Subaşı, *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 142.

38 Nogay'ın oğulları Teke ve Teke, Alakke (Pelliot Yaylak olabileceğini ifade eder) adlı eşinden, Turay ise kaynaklarda adı geçmeyen başka bir kadındandır. Kızı Tuğulca'nın ise annesinin ismi bilinmiyor. István Vásáry, Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365), YKY Yayınları, İstanbul 2008,

39 Hanedan soyunun muhafazası açısından değerlendirildiğinde Özbek Han'ın bu izni vermesi, beklenmez. Nitekim Battuta'nın verdiği söz konusu bilgiyi değerlendiren Roman Pochekaev, Özbek Han'ın çocuğunun Hristiyan bir toprakta doğmasına izin vermeyeceğini vurgulayarak âlimlerin Battuta'nın bilgilerini sorguladığına işaret etmektedir. Roman Pochekaev, "The Golden Age of the Ulus of Jochi: The Rule of Öz Beg and Jani Beg", *The Golden Horde in World History*, Kazan 2017, s. 246. Yerli hanedan kızlarından çocuk yapmama eğilimi bu izindeki esnek yaklaşımın kaynağı olmalıdır.

40 Battuta, *a.g.e.*, s. 473.

41 Battuta, *a.g.e.*, s. 476.

oturup teşrifat işlerine bakan *küçük hatun* bulunmaktadır. Söz konusu sistemle, hatunların sahip oldukları ekonomik gücü birleştirdiğimizde, hatunun siyasi, askeri, sosyal ve kültürel yaşamda yer alması ve etki bırakması için tüm imkânların hazırlandığı görülecektir.

Sarayda ve ordada hatunların sultanla ve birbirleriyle diyalogları, ilişkileri bir protokol nezdinde yaşanmaktadır. Dolayısıyla güçlü bir protokolün uygulanması güçlü bir devlet geleneğinin varlığına işaret etmektedir. Gerek bu devlet geleneğini gerekse kadının saygın statüsünü; saraya giden elçilerin raporlarında, seyyahların gözlemlerinde görmek mümkündür.

Tören ve protokolde hatunun yeri hanın yanıdır. Carpini, Batu Han'ın huzuruna çıktığında *Batu Han'ın tahtı üzerinde hatunuyla birlikte* oturduğunu ifade eder. "*…Buna mukabil kardeşleri ve oğulları ve diğer devlet erkânı biraz daha alçakta, ortada bir sedir üzerinde otururlar. Geri kalan halkta onların arkasında erkekler sağ, kadınlar sol tarafta otururlar'*"[42] şeklinde çizdiği protokol tablosu hatunun protokoldeki yerini görmemizi sağlamaktadır. Hatunların yönetimdeki varlıklarının sadece söz konusu resimle sınırlı olmadığını, validelerin tavsiyeleriyle hanın yanında yer aldıklarını da görüyoruz. Bartold; Batu Han'ın Güyük'ün ölümü üzerine merkezdeki kağan seçiminde annesinin daha önce yapmış olduğu tavsiyesine uyarak "*kendisine diğerlerinden çok daha saygılı olan Möngge'yi seçtiğini*" ifade etmiştir.[43] Validelerin hanlık makamındaki oğullarına tavsiyeleriyle yönetimde var olmaları geleneği Altın Orda Hanlığı'nın kuruluşundan itibaren kaynaklara yansımıştır.

Batu Han'dan sonra Altın Orda Hanı olan Berke Han döneminde, hanın çevresinde İslâmiyet yayılırken hatunların protokoldeki yerleri korunmuştur. Tagtagay Hatun, Çiçek Hatun ve Güher Hatun'un Memlük Sultanı Meliküzzahir elçilerinin kabul töreninde, Berke Han'ın yanında hazır bulundukları görülmektedir.

> Berke Han dokuz yüz kişiyi alır büyük bir otağda bulunuyordu. Otağ ak keçeden olup, içi ipek ve hıtai kumaşla dokunmuş olup mücevherat ve inci ile bezenmiş idi. Berke Han tahtında oturuyor yanında en büyük hatunu bulunuyordu. Elçiler huzura kabul edilip ve kendilerine verilen ikramları yedikten sonra Berke Han onlara: Çiçek Hatun'un katına inmelerini emretti. Ertesi gün sabah Çiçek Hatun'u otağında ziyaret eden elçilere Hatun ziyafet verdi. Elçiler dönmeden önce Berke Han onlara bir miktar altın verirken Çiçek Hatun da kaftan giydirmiştir.[44]

---

42 Carpini, *a.g.e.,* s. 112.

43 Bartold, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 518.

44 Tiesenhausen, *a.g.e.,* s. 328, 329.

Hatunların söz konusu elçi kabulleri Türk Devlet geleneği protokolüdür. Bir başka protokolü Özbek Han döneminde gözlemliyoruz; Sultanın Cuma günü namazdan sonra altın kubbede yapmış olduğu selamlama töreninde:

> Sultan tahta oturunca sağ yanına baş hatun olan Taytuğlı Hatun oturur. Onun yanına ikinci Kebek Hatun, sol tarafa Beyalın Hatun ve Urduca Hatun, ön tarafta sultanın kızı İtküçücük Hatun oturur. Böylece saray içindeki hatunların kendi aralarındaki statülerini de görmek mümkündür. Bu törenin başında kadınlardan biri içeri girince sultan ayağa kalkar ve onun elinden tutar tahtına götürür oturtur. Ancak Taytuğlı Hatun baş hatun ve çok beğenilen bir hatun olduğu için sultan onu kapıda karşılar, elinden tutar yavaşça ilerleyerek, kibarca oturtur. Bütün bunlar halkın önünde yaşanır.[45]

Özbek Han'ın Cuma namazı sonrası altın kubbede oturma törenine dair ayrıntılı gözlem yapan İbn Battuta, bizlere hanlığın kuruluşundan yaklaşık yüzyıl sonra da protokol tablosunun değişmediğini resmetmiştir. Söz konusu törende Özbek Han, Tayduğlı Hatun'u sağ yanına, Kebek Hatun'u onun yanına, sol yana ise Beyalın Hatun ile Urduca Hatunu oturtmuştur. Battuta, baş hatun olarak Tayduğlı Hatun'u verirken diğer hatunları Kebek, Beyalun ve Urduca olarak sıralamaktadır. Bu protokol Altın Orda Hanlığı'nın toprak taksimatında da gördüğümüz üzere sağ kolun sol koldan üstünlüğüyle izah edilebilir.

Bayram törenlerinde hatunların yerini almasında bu protokol uygulanmaktadır. Bayram yemeğinde Sultana içkisini kızı sunar, sonrada baş hatuna ve sırayla diğer hatunlara ikram eder. Ardından veliaht prens, önce babasına, sonra hatunlara sonra da kız kardeşine sunar ve bunları, hepsinin önünde reveransla yapar. İkinci oğul da veliahda sunar. Protokolde hatunların ve kızların veliahttan önce gelmesi hususu, Battuta'nın *bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor* ifadesindeki haklılıktan öte bunun bir zihniyet meselesi olduğunu görmek gerekiyor. Zira devlet geleneği olan söz konusu hususta, toplumda kadının saygın statüsünün, halka örnek olacak insanların, içinde yetiştikleri toplumdan devraldıkları geleneği yaşatarak, topluma yansımasındaki çift yönlü akışın olduğu görülmelidir.

Hatunlar elçileri, seyyahları çadırlarında kabul edip, onlardan bilgi alıp, onlara yemek ve hediye ikramlarında bulunarak ağırlarlar. Bu kabuller yine baş hatundan başlayarak protokol sırasına uygun gerçekleşir. 14. yüzyılda İbn Batuta bu protokolü tecrübe ederken aynı topraklarda yaklaşık dokuz yüz yıl önce Avrupa Hun Devleti'ne gelen (448) elçilik heyeti içinde bulunan Grek seyyah Priskos aynı şekilde Attila'nın eşi Arıghan Hatun'un (Creca) da kendilerini evinde

---

[45] Battuta, *a.g.e.*, s. 476.

yemeğe davet edip ikramlarda bulunduğunu anlatmaktadır.[46] Asya'dan Avrupa'ya Türk devlet geleneği olan bu protokolün Altın Orda'da yaşamaya devam ettiğini görüyoruz. Hatta Carpini, *Moğollarda hükümdar ve soyluların ölümünden sonra saraylarının yıkılmaması adettir, bazı hanımları bu sarayları aynı şekilde devam ettirir ve yönetirler, aynı tahsisatlar verilir. Hükümdarın sağlığındaki gibi geçimleri temin edilir*, şeklinde hatunların protokoldeki varlıklarının eşlerinin ölümüyle bitmediğine işaret ederken Grek seyyah Priskos da dokuz yüz yıl evvelinden benzer bilgiler vermektedir. Bleda'nın dul eşinin, fırtınalı bir gecede sığındıkları köyün sahibesi olduğunu ve kendilerine ikramlarda bulunup, ağırladığını ayrıntıyla anlatır. Ertesi gün bu soylu hatunu ziyaret edip hediyeler sunup, kendine teşekkür ettiklerini belirtir.[47] Priskos'un Hunlardan bahsederken sürekli İskitler ifadesini kullanması, her ne kadar Roma tarih yazıcılığından kaynaklanmış olsa da Türk tarihinin sürekliliğinin bir göstergesidir. Kadim Türk yurdu olan Karadeniz'in kuzeyindeki Türk Devletlerinin yönetim geleneği ve kültürü, 13. yüzyıla kadar kesintisiz devam etmiş ve bu tarihten sonra temsilcisi Altın Orda Hanlığı olmuştur.

Özbek Han'ın eşi Bizans İmparatorunun kızı Beyalın Hatun'un İstanbul seyahatine çıkışında da yine hatunlara dair bir protokolü görüyoruz. Özbek Han ve veliaht prens, yolculuğa çıkan hatuna bir menzil boyu eşlik edip geri dönerken, diğer hatunlar devam ederek ikinci menzile kadar eşlik edip dönmüşlerdir. Hatuna gösterilen saygı ve hürmet devletin en başından Hanlık makamından başlayarak tabana yayılmaktadır. Zira devlet -dolayısıyla devleti temsil edenler- devlet adına yapılan uygulamalarda ve kendi yaşamlarında söz konusu bakış açısını, saygı ve değeri içselleştirmiş olmalı ki protokolde, yasalarda, günlük yaşamda ve halk tabanında makes bulabilsin. Nitekim Battuta söz konusu yolculuğu anlatırken *her emirin askeriyle birlikte Beyalın Hatun'ın kendi bölgesine girişinde karşılayıp, bölgenin sınırına kadar eşlik ettiğini ve bunun güvenlik gerekçesiyle değil saygıdan kaynaklandığını* vurgulamıştır.[48]

Taşra teşkilatında ise söz konusu kabul ve ikram protokolünü emirlerin hatunları gerçekleştirmektedir. *Emir Saltiye Bey'in hanımı konağa gelince beyin huzuruna çıkıp oturur. Getirilen kımız tulumundan beye bir kadehe doldurup, iki dizi üzerine çökerek takdim eder. Ardından kayınbiraderine de sunar. Bey ise bizzat kendisi bir kadeh kımızı hatununa kendi eliyle içirir. Sofra hazırlanınca yemeklerini birlikte yerler. Bey hatuna bir takım elbise takdim eder. Hatun*

---

46 Ali Ahmetbeyoğlu, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 50.

47 Ahmetbeyoğlu, *a,g.e.,* s. 38, 39.

48 Battuta, a.g.e., s. 498; Boris Cherkas, "Territorial Organisation of the Ulus of Jochi (Territory to the West of the Don)" *The Golden Horde in World History*, Kazan 2017, s. 165; Yakubovskiy, *a.g.e.*, s. 70.

*huzurdan kibarca çıkar*.[49] Sarayda görülen karşılıklı saygı ve hürmet beylerin konağında da devam etmektedir.

Altın Orda Hanlığı'nda hatunların yönetimdeki yetkilerini açık bir şekilde izah eden eser, İbni Fadullahil Ömerî'nin *Mesâlikül Ebsar fî Memalikil Emsâr*'ıdır.

> …Kıpçak halkı Irak ve Acem halkı gibi halifenin yaptıkları kanunlar dairesinde yürümez. Bunların hatunlarının hüküm ve idarede, kendilerinden sadır olan emirlerde onlar kadar hatta daha ziyade iştirakleri vardır… Bereke ve ondan sonra gelenlerin zamanlarından beri bu diyarın hanlarından sadır olan fermanların çoğuna muttali oldum, bu fermanlarda '**hatunlar ve emirler şöyle, böyle bir şeyde veya bu yolda, bir şeyde el birliği**' etmişlerdir…[50]

Eserde yer alan; *yarlıklarda han ve hatunun birlikte karar vermesi* uygulaması[51] Türk devlet yönetim geleneğinde yer alan hatunların kurultaylarda, imzalanan anlaşmalarda ve elçi kabullerinde söz sahibi olmasından öte bir şey değildir. Berke Han'ın eşi Çiçek Hatun'un Memlük elçilerine kaftan giydirmesi ve kendi otağında kabulü, Özbek Han'ın dört eşinin de sırayla kendi otağlarında İbn Battuta'yı kabulleri ve hatta Taytuğlı Hatun'un vermiş olduğu yarlığlar bu minvalde değerlendirilebilecek yetkilerdir.

Taytuğlı Hatun[52], günümüze ulaşan yarlığlarından 3 tanesini Metropolitlere vermiş olup, Metropolitleri, Moskova-Konstantinopol-Saray arasında yapacakları seyahatleri süresince vergi imtiyazıyla ve dokunulmazlıkla koruması altına almıştır. Taytuğlı Hatun'un, günümüze ulaşan yarlığlarından diğeri ticaretle ilgili olup, geliri kendisine tahsis edilen Azak limanının ticaretini olumsuz etkileyecek duruma çözüm niteliğindedir. Venedikli tüccarlar tarafından soyulan Orda tüccarlarının zararının tazmin edilmesi üzerine hazırlanmıştır. Zararın bir kısmının Taytuğlı Hatun tarafından Orda'lı tüccarlara ödenmesi ve bunun Venedik Doç'undan talep edildiği yarlığ ve ekidir. Söz konusu belgede üzerinde durulacak esas husus Hatunun direk Venedik Doç'una hitaben yazıyor olmasıdır. Diğer husus, 2830 som olarak tespit edilen zararın, Azak'taki Venedik elçi ve tüccarlarınca ödenmesi hususunda Han yarlığı olmasına rağmen, Taytuğlı Hatun zararın bir kısmını tüccarlara kendi ödeyip, Doç'tan talep etmiştir; "…*mağdurlara kendi hazinemizden 550 som ödemeyi emrettik. Şimdi bu 550 somu küçük bir tereddüt olmaksızın bana geri gönderiniz…*"[53], ifadeleriyle uluslararası ticari

---

[49] Battuta, *a.g.e.*, s.472.
[50] Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 363.
[51] Kafalı, *a.g.e.*, s. 120.
[52] Bu çalışmanın konusunu ve hacmini aşması dolayısıyla Taytuğlı Hatun'un, Canıbek Han'ın annesi mi eşi mi olduğu meselesi ve Berdibek Han'dan sonra tahtı ellinde tutma girişimlerine dair bilgiler müstakil bir çalışma olarak ele alınıp tarafımızdan yayına hazırlanmıştır.
[53] Özyetgin-Kemaloğlu, *a.g.e.*, s.101-104.

ilişkilerin bireyler arasında değil, devletlerarasında yapıldığını ve tüccarların devletlerin himayesinde ve sorumluluğunda olduğunu gösteren manidar bir yarlığdır.

Öte yandan 1347, 1351, 1357 tarihli yarlıkların hepsinin sonunda "*Böyle diyerek nişanlı yarlık verdik*" ifadesi yer almaktadır. Hanların vermiş olduğu yarlıklarda yazılı olan "*al tamgalı yarlık verdik*"[54] ifadesiyle paralel bir uygulama olmalıdır ve söz konusu *nişan* hatuna ait yetki göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Hatunlardan her birinin kendine mahsus varidatının olması[55] ekonomik güce sahip olduklarını göstermektedir. Ancak yetkilerini kullanmaları konu-sunda her hatuna dair ayrıntılı bilgiye ulaşılamamışsa da yetkilerini kullanan hatunların örneklerinden yola çıkarak uygulamadaki devlet geleneği gözlem-lenebilmektedir. Borakçin Hatun'un Ulakçı'yı tahta çıkarma çalışması, hatunların elçi kabullerinde bulunması ve elbette Taytuğlı Hatun'un vermiş olduğu yarlıklar ile Taytuğlı Hatun'un Berdibek Han'ın ölümünden sonra tahtı elinde tutma hamleleri hatunların yetkilerini kullanmaları hususları, köklü bir devlet geleneği ve protokolünden beslendiklerini görmek için yeterlidir.

### 2.2. Naiblik Meselesi

Altın Orda Hanlığı'nda, merkez Moğolistan'da (Töregene Hatun'da ve Oğulgaymış Hatun'da) görüldüğü gibi naiblik makamına geçerek devletin yönetimini elinde tutan bir naib hatun dönemi olamamıştır. Ancak bu bağlamda kaynaklara yansıyan ilk isim Borakçin Hatun'dur. Cuveyni'ye göre; *Batu Han 1255 yılında oğlu Sartak'ı kurultaya katılması için Müngge Kağan'a gönderir. Sartak kurultaya varmadan Batuhan ölür. Kurultay dönüşü karargâha varmadan Sartak'ın da ölümü üzerine Müngge Kağan emirlerinden birini göndererek, Batu'nun yerine büyük karısı Borakçin'in geçmesini, Sartak'ın küçük oğlu Ulakçı'nın ise babasının yerini alacak şekilde yetiştirilmesini emretmiştir*."[56] Bu bilgilerde görüldüğü üzere imparatorluğun merkezinden Müngge Kağan tarafından Borakçin Hatun naiblik makamına getirilmiştir. Lakin kısa süre sonra Ulakçı'nın ölümüyle Borakçin Hatun'un naibliğinin düştüğü görülmektedir. Ancak bu bilgi *Cengiznâme*lerde yer almaz. Sadece Nuveri'nin *Nihayetü'l-İreb* adlı eserinde Burakçin Hatun'un taht için mücadele verdiğini görüyoruz.

> Sartak, H. 652 (1254-1255) yılında vefatına kadar hanlıkta kalmıştır. Sartağın evladı olmamıştır. Kardeşi Batuhan oğlu Doğan'ın karısı Burakşin, Sartak öldükten sonra oğlu Tudan Mengü'yü Şimal eyaleti hanlığına geçirmek istemişti, Burakşin'in tasallut ve tahakkümü varidi. Oğlunun amcaları Batuhan oğulları olan hanlar, tümen ağaları bu hususta kadına

54 Özyetgin-Kemaloğlu, *a.g.e.*, s. 72, 76, 78.
55 Tiesenhausen, *a.g.e.*, s.364.
56 Cüveyni, *a.g.e.*, s. 240; Bartold, a.g.e., s. 528.

> uymadılar. Kadın bunların imtina ettiklerini görünce Tuli oğlu Hülagü'ye mektup gönderdi. Mektubunda yeleksiz ok, iliksiz, düğmesiz ruba da var idi. Mektubunda; 'oklukta ok kalmadığı gibi yayda da kiriş kalmadı durma gel memleketi al', diyordu. Sonra elçinin ardından gidip Hülagü'ye ulaşıp onu Şimal kıtasına getirmek istedi. Beri taraf kadının gittiğinden haberdar olup ardından adam gönderdiler, kadını geri döndürüp öldürdüler.[57]

Altın Orda Hanlığı'nın önemli yerli kaynaklarından kabul edilen Abdülgaffar Kırımî'nin *Umdetü'l-Ahbâr*'ı ve Ötemiş Hacı'nın *Cengiznâmesi*, Berke Han öncesi yaşanan bu taht boşluğunu anlatırlar ve Hülagü'ye gönderilen yakasız gömlek, kınsız kılıç, sembollü mesaja dair ayrıntılı bilgi verirken[58], olayın kahramanı olan Burakçin Hatun'dan hiç bahsetmezler. Konu, sadece boş kalan taht için çare arayan devlet adamlarının bir çözümü gibi ifade edilmiştir. Cuveynî'nin ifadelerine ve Nuveyrî'nin bilgilerine bakılırsa Borakçin Hatun'un oğlunun taht üzerindeki hakkına niyabet etmeye çalıştığı ancak devlet adamlarınca bertaraf edildiği görülmektedir.

Berke Han'dan sonra tahta çıkan Müngge-Timur Han'ın eşi Çiçek Hatun'un adına eşinin dönemindeki faaliyetlerinden ziyade sonraki dönem taht mücadelesinde rastlıyoruz. Tuda-Müngge, Tula-Buka ve Tokta Han dönemlerinde siyasi ve askeri gücü ile ön plana çıkan Emir Nogay, kendine muhalif şehzadeleri, Tokta Han'ı tahta çıkarırken ortadan kaldırmayı başarmıştır. Yine Tokta Han döneminde Çiçek Hatun, Emir Nogay tarafından boğdurularak öldürülmüştür (H.693-M.1294). Rükneddin Baybars'ın *Baybars Tarihi*'nde verdiği bilgilere göre; *Çiçek Hatun, Tuda-Müngge Han ve Tula-Buka Han dönemlerinde Tatarlara tahakküm edip, insafı bırakarak halka eziyet etmesine dair hakkında yapılan şikâyet üzerine Emir Nogay tarafından ortadan kaldırılmıştır*[59] Bu konuda dikkat edilmesi gereken husus, Müngge-Timur'un oğullarından Emir Nogay'a muhalif olan şehzadelerin öldürülmesinden sonra annelerinin hala tehlike olarak görülmesidir.[60] Bu durum Çiçek Hatun'un Emir Nogay'ın hanlık makamı üzerindeki etkisini sarsan bir isim olduğunu göstermektedir. Çok zeki bir kadın olan Çiçek Hatun eşi hayatta iken devlet işleriyle ilgilenmiş ve eşinin ölümünden sonra da devam eden bu ilgisi Çiçek Hatun'un Emir Nogay'a rakip olabileceği söylentisinin yayılmasına neden olmuştur. Emir Nogay'ın tedbiren 1294'te Çiçek Hatun'u boğdurtması söz konusu söylenceyi doğrulamaktadır.[61]

Emir Nogay döneminde iç siyasette kaynaklara yansıyan iki hatun daha görüyoruz. İlki Tula-Buka Han'ın validesi diğeri ise Emir Nogay'ın eşi Baylak

---

57 Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 245.
58 Kırımî, *a.g.e.*, s. 65.
59 Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 197.
60 Kafalı, *a.g.e.*, s. 67.
61 Rizaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Kaknüs Yayınları, 2003, s. 48, 49.

Hatun. Emir Nogay Tula-Buka'nın kendisine suikast hazırlığında olduğunu öğrenince Tula-Buka'nın validesine bir mektup gönderir. Mektub "*oğlun genç ve tecrübesiz bir handır. Ona öğüt vermek ve devlet meselelerine dair bazı şeyleri öğretmek, bazı sırları kendisinden başkasının muttali olmayacağı tenha bir yerde kendisine tevdi etmek boynumun borcudur*" şeklinde bir davet içermektedir. Validesi Tula-Buka Han'ı bu görüşmeye gitmesi konusunda ikna eder. Validesinin tavsiyesine uyan Tula-Buka Han suikast için topladığı askerlerini dağıtır. Bu olaya iki ayrı açıdan bakıldığında; validesinin Han'ı ikna edebilmesi, Emir Nogay'ın da mektubu bunu yapabilecek güçte gördüğü valideye göndermesi hususu önemlidir. Nitekim bu dönemde validelerin han üzerindeki etkisini görmemizi sağlamaktadır.[62]

Emir Nogay, Tula-Buka Han'dan sonra tahta çıkardığı Tokta Han'a, kendi karısı Baylak Hatun'u bir mektupla gönderir ve kendisine muhalif beylerin öldürülmesini istemektedir. Baylak Hatun, Nogay'ın verdiği isimleri tek tek sayar ve bu beylerin öldürülmesinden sonra Emir Nogay'ın yanına döner. Altın Orda Hanlığı'ndan hanlık makamına ve hanlara tahakkümüyle karşımıza çıkan Emir Nogay gibi Baylak Hatun'un da söz konusu tahakkümde eşine vekâlet ettiği görülmektedir.[63]

Son örnek Özbek Han'ın annesi olan Gelin Beyalın'ın, şehzade Özbek'i muhafazası bir naiblik örneği olmasa da hatunun hanlık içerisinde oğlunu taht kavgasından koruyabilecek bir nüfuzunun olduğuna işaret etmektedir. Zira Tokta Han tarafından veliaht oğluna muhalif olacak Ak Orda hanedanı mensuplarının ve dahî kendi kardeşi Tuğrul'un ortadan kaldırdığı dönemde Tuğrul'un eşi Gelin Beyalın'ı Tokta Han kendine eş almıştır. Ancak hamile olan hatun bunu Tokta Han'dan saklamış ve doğan çocuğu şehzade Özbek'i Kabartay Çerkesi arasına göndermiştir. Nitekim Beyalın Hatun, veliahtın vefatı, Tokta Han'ın yaşlılığı ve Ak Orda hanedanını bitirmekten dolayı üzüntüsünden emin olunca şehzadenin varlına dair bilgi vererek Altın Orda tahtının kaderini belirlemiştir.[64]

## 3. Sarayda Kadın

### *3.1. Hanedan Hatunları, Siyasi Evlilikler*

Türk devlet geleneğinde hanedan mensupları tahta çıkacak neslin han soyuna layık olması hususuna dikkat edip soylu hatunlarla evliliğe özen göstermişlerdir. *Başhatun*un büyük oğlu verasette ilk sırada olduğu için *başhatun*un soylu olması önemli bir şarttır.[65]

Altın Orda Hanlığı'nda hanedan hatunlarına dikkat edildiğinde Kongirat Kabilesinden beylerin kızlarıyla evlilik yapmanın bir geleneğe dönüştüğü aşağıda

---

62 Kafalı, *a.g.e.,* s. 65.
63 Tiesenhausen, *a.g.e.,* s. 195,
64 Kırımî, *a.g.e.,* s. 68.
65 Ögel, *Türk Kültürünün,* s. 448.

Tablo1'de görülecektir. Coğrafyanın kadim geleneği olup, Asya Hun Devleti'nden, Uygurlara kadar görülebilen; devleti yöneten boyların kız aldıkları *dünür boyları* adı verilen belirli boylar vardır ve bu boylar devlet içinde üstünlük ve asalet kazanmışlardır.[66] Kongiratlar Altın Orda ve Cengiz oğulları için *dünür boyu*dur. Cuçi Ulusunun en nüfuzlu kabilelerinden biri olan Kongiratlar, Cuçi topraklarında Doğu Deşt-i Kıpçak'ta ve özellikle Harezm ve Aral Gölü çevresinde oturmuşlardır.[67] Cuçioğulları Harezm'in kendilerine ait kısmının idaresini Kongirat Kabilesi beylerine vermişlerdir.[68] Kongirat beylerinin kızlarıyla evlilik sadece Altın Orda şehzadelerine münhasır değildir. 1237 Yılında Ögeday Kaan emri olan "*Ongirat Kabilesi'nden gelen kızlar nesillerce imparatoriçe olup, erkekler nesillerce prensesler ile evlenecekler, nesillerce her yılın 1., 4., 7. ve 10. ayında bu emir okunacaktır*"[69] kararına uygun bir uygulama olmalıdır.

Bilindiği üzere Cengiz Han'ın eşi Börte, Kongirat kabilesindendir. Ayrıca, Çin kaynaklarına göre; *Onggirat Kabilesi Çin Seddinin kuzeyindeki Ha-la-wın (Haraun) Dağı yakınlarında oturuyordu ve 5 klana ayrılmıştı; Aykas, Olgunut, Qaranut, Qunkeli'ut ve İkirca olmak üzere. Kunkeliy'ut ve Qurlas aynıdır. Bu klandan olan Alan-ho'a Hatun, Dobun Mergen ile evlendi ve Burqan-qaldun dağına göç ettiler*.[70] İsmi geçen Alan Koa hatun Moğolların Türeyiş efsanesindeki ışıktan üçüz doğuran hatundur. Üçüzlerden Buduncar neslinden dokuzuncu kuşak Cengiz Handır.[71] Ayrıca yine Çin kaynaklarında İkiraslar için, *Tayciutlardandır, Cengiz Han'a tabi oldular ve Cengiz Han'ın soyundan gelenler ile nesillerce evlendiler,* bilgisi mevcuttur.[72] Ebul Gazi'ye göre; Kıyan (Kıyat) neslinden birinin üç oğlu vardır; Corlık Mergen, Kobay Şire ve Tosbuday.. Corlık Mergen'in Kunkrat adlı bir oğlu vardır. Kongiratlar bunun neslindendir.[73]

Bu bilgilerden hareketle Cengizoğullarının Kongiratlardan kız alma uygulamasının; Kongirat kabilesinin, Kıyat neslinden (saf nesilden olması) Alan-ko'a Hatunun ve Cengiz Han'ın eşi Börte'nin Kongirat kabilesinden olmasından kaynakladığı söylenebilir.

---

66 Ögel, *Türk Kültürünün*, s. 320.
67 Kafalı, *a.g.e.,* s. 40.
68 İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 7.
69 Ch'i Tang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler,* İstanbul 1970, s. 58.
70 Ch'i Tang, *a.g.e.,* s. 53,54.
71 Kırımî, *a.g.e.,* s. 23
72 Ch'i Tang, *a.g.e.,* s. 54.
73 Hive Hanı Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk Şeceresi Türk'ün Soy Ağacı*, Çev. Rıza Nur, İstanbul 2010, s. 60.

| Tablo 1: Altın Orda Hanlığı'nda Cuçioğulları Hatunları[74] | | | |
|---|---|---|---|
| | | **Hatunları** | **Hatunların Bilinen Kimlikleri** |
| **Ak Orda Hanedanı** | Cuçi | Sertak (Serkan) Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | | Bektutmak Hatun | Mekeş Noyan'ın kız kardeşi Almalık Hatun'un Kızı |
| | | Erkin-Kuçin Hatun Batu Han'ın annesi | Kongirat Kabilesinden Elçi Noyan'ın kızı |
| | | Sultan Hatun (Han | |
| | Batu | Borakçin? | |
| | Batu oğlu Togogan | Köchü Hatun (Müngge Timur ve | Kongirat Kabilesinden (Buga-Temür'ün kızı ve Olcay Hatun'un kız kardeşi) |
| | | Burakçin Hatun | |
| | Orda –İçen | Çöke Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | | Tubakane Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | | İsmi bilinmiyor (Öge | Kongirat Kabilesinden |
| | Berke | Tagtagay Hatun | |
| | | Çiçek Hatun | |
| | | Güher Hatun | |
| | | İsmi Bilinmiyor | Ölen Batu Han'ın eşlerinden biri |
| | | Melike Hatun | Alaaddin Keykubat'ın kızı |
| | Müngge-Timur Han | Olcay Hatun (Uluğ | Kongirat Kabilesinden |
| | | Sultan Hatun | Uyşun (Uşhin) Kabilesinden |
| | | Kutuguy Hatun | |
| | | Olcaytu Hatun | Salciday Küregen'in kızı |
| | | Bulagan Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | | Tökünce Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | | Çiçek Hatun | |
| | Tuda-Müngge Han | Arıkaç Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | | Tura-Kutluğ Hatun | Alçi-Tatar Kabilesinden |
| | Tokta Han | İsmi bilinmiyor | Hıtay Hanı'nın kızı |
| | | Gelin Beyalın | Selâtin-i Çağatay kızlarından olup Tokta Han'ın kardeşi Tuğrulca'nın eşi idi |
| | | Maria | II. Andronikos'un kızı (evlilik dışı?) |
| | | Bulaghan Hatun | |
| | | Tökünce Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | Özbek Han | İsmi Bilinmiyor? | Özbek Han'ın kızı İtküçücük'ün annesi |
| | | Taytuğlı Hatun (Uluğ | Kıpçak |
| | | Kebek Hatun | Emir Nangıtay'ın kızı |
| | | Beyalun Hatun | Bizans İmparatoru 3. Androikos'un kızı |

[74] Tablodaki bilgilerin derlendiği kaynaklar: Kırımî, *a.g.e.,* s. 68; Battuta, *a.g.e.,* s. 474; Kafalı, *a.g.e.,* s. 65; Yazıcı, *a.g.e.,* s. 95; Rashıd Al-Dın, *The Successors of Qenghis Khan*, Trans: John Andrew Boyle, Columbıa Unıversıty Press, New York USA 1971, s. 344, 352.

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Urduca Hatun | Emir İsa'nın kızı |
| | Tinibek | Cemile Hanmelek | |
| | Berdibek | Baht Hatun | Melik Eşref'in kızı |
| **Gök Orda Hanedanı** | **Orda İçen** | Çöke Hatun- | Kongirat Kabilesinden |
| | | Tubakane Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | | ?ismi bilinmiyor | Kongirat Kabilesinden |
| | Orda oğlu Sartaktay | Hujan (Suhan) Hatun (İlhanlılarda Kutuy | Kongirat Kabilesinden (Kıtay noyan'ın kardeşinin kızı) |
| | | Bukulun Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | Sartaktay oğlu Koniçi | Togulugan Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | | Bugulun Hatun | Merkit Kabilesinden |
| | | Chingtüm Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | | Barguchin Hatun | Cacirat Kabilesinden |
| | Koniçi oğlu Bayan | Chingtüm Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | | Barguchin Hatun | Cacirat Kabilesinden |
| | | İlgen Hatun | Kongirat Kabilesinden (Keleş Elçi ailesinden Temege'nin kızı) |
| | | Kutulun Hatun | Arghun Kabilesinden |
| | | Altaju Hatun[75] | Kongirat Kabilesinden (Bulaghan Hatunun akrabası Tödey Bahadır'ın kızı) |
| | Koniçi oğlu | Kökelin Hatun | Kerait Kabilesinden |
| | Koniçi oğlu | Sürmiş Hatun | Kerait Kabilesinden Kuştemür'ün kızı |
| | Koniçi oğlu | Barguchin Hatun | Cacirat Kabilesinden |
| | Orda oğlu Kuli | Nendiken Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | | Kadagan Hatun | |
| | | Kökteni Hatun | |
| | Kuli oğlu Tümekan | Bulaghan Hatun | Tatar Soghal Noyan'ın kızı |
| | | Boralun Hatun | |
| | | Olcay Hatun (Cariye) | |
| | Tümekan oğlu | Yagur | |
| | Kuli oğlu | Boralun Hatun | |
| | Kuli oğlu | Ordategin Hatun | Nayman Kabilesinden |
| | Orda oğlu | Bukulun Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | Orda oğlu Hülagü | Solugu Hatun | |
| | | ?İsmi bilinmiyor | Kıpçak kızı |
| | | Kukaçin Hatun | Kongrat Yesün Noyan'ın kızı |
| | | Yabalun Haun | Kongirat Kabilesinden (Hülagü Han'ın eşi Kutay Hatun'ın kız kardeşi) |
| | Hülagü oğlu Temürbuka | Kökecin Hatun | Kongirat Kabilesinden Yisün Noyan'ın kızı |

[75] Reşidüddin, Bayan'ın babasının üç eşi ile evlendiği bilgisinin ardından Altaju Hatun'un adını verse de babasının eşlerinin listesinde Altaju Hatunun adını vermemiştir. Rashıd Al-Dın, *a.g.e.,* s. 101.

| | | | |
|---|---|---|---|
| | | Argun Tekin Hatun | Argun Kabilesinden Kuri Koçgar'ın kızı |
| | | Kutuçin Hatun | |
| | | Beyalun Hatun | Kongirat Kabilesinden |
| | Toktamış Han | Annesi Köten- | Kongirat Kabilesinden |
| **Cuçi oğlu Şinkur** | Şinkur oğlu Şiremun | Borauçin Hatun | Tatar |
| | | Kutlugan Hatun | Süldüs Kabilesinden |
| | | Koldag Hatun (Cariye) | |

Hanlıktaki evliliklerin bir kısmı ise siyasi evliliklerdir. Hanların kızları, beylerle veya komşu devletlerin hükümdarlarıyla evlendirilirken, komşu devletlerin prensesleri ve bey kızlarının da hanlarla evliliği söz konusudur. Aşağıda tablo 2'de de görüleceği üzere Cuçi'nin eşi Han Sultan Alaaddin Muhammed Harezmşah'ın kızıdır[76] Berke Han'ın eşi Türkiye Selçuklu Sultan Alaaddin Keykubad'ın kızı Melike Hatun'dur. Nitekim Melike Hatun'dan doğan Orbay Hatun da yine bir Selçuklu sultanı olan II. İzzeddin Keykavus ile evlenmiştir.[77] Orbay Hatun, II. İzzeddin Keykavus'un ölümüyle oğlu II. Mesud'un eşi olmuştur.[78] Özbek Han'ın eşi Beyalun Hatun Bizans İmpara-torunun (3. Androikos'un) kızı, diğer eşi Urduca Hatun Emir İsa'nın kızı ve Kebek Hatun ise Emir Nangıtay'ın kızıdır. Özbek Han'ın kızı İtküçücük ise Emir İsa ile evlidir. Özbek Han'ın bir diğer kızı, Harezm emiri Kutlu Temür'ün oğlu ile evlidir.[79] Özbek Han'ın kız kardeşi Könçek Hatun, Moskova Rus Knezi Yuri Daniiloviç ile evlidir ve evliliklerinde resmi merasimle vaftiz edilen Könçek Hatun Agahta adını almıştır.[80]

Toktamış Han döneminin önemli isimlerinden Kıyat kabilesinden Mamay'in eşi Canıbek Han'ın kızı ve Berdibek Han'ın kız kardeşi Bisulu Hanuş'tur. Mamay Bey'in ölümünden sonra Şirin mirzaların lideri Emir Rektemür'ün eşi olmuştur. Kırım Hanlığı'nın kuruluşunda etkin rol oynayacak Eminek Mirza, Bisulu Hanuş'tan doğan Tekene beyin neslidir.[81]

Toktamış Han'ın ölümünden sonra yaşanan taht kavgalarının ardında hanlık makamını elinde tutan Emir Edigü'nün eşi Urus Han'ın kızı, Barak Han'ın kız kardeşidir. Güçlü bir Nogay emiri olan oğlu Mansur Mirza'nın annesi bu hatundur.[82] Emir Edigü'nün kızı Turan Hanuş, Şirin mirzalardan Tekene Bey ile evlidir.[83]

---

76 Fatih Bostancı, "Han Sultan'ın Berke Han'ın Annesi Olup Olmadığı Hususunda Mutâlaalar", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 6, Sayı 4, 2020, s. 1344-1355.
77 Tiezenhausen, *a.g.e.*, s. 175.
78 Subaşı, *a.g.e*, s. 277.
79 Battuta, a.g.e., s. 522.
80 Kafalı, *a.g.e.*, s. 76.
81 Kırımî, *a.g.e.*, s. 90.
82 Kırımî, *a.g.e.*, s. 107.
83 Kırımî, *a.g.e.*, s. 105.

| Tablo 2: Altın Orda Hanlığı'nda Saraya Gelen Hatunlar ve Saraydan Çıkan Prenseslerin Siyasi Evlilikleri[84] | | |
|---|---|---|
| **Altın Orda'ya Gelin Gelenler** | Cuçi'nin eşi Han Sultan | Muhammed Harezmşah'ın kızı |
| | Berke Han'ın eşi Melike Hatun | Alaaddin Keykubat'ın kızı |
| | Tokta Han'ın eşi ismi bilinmiyor | Hıtay Hanı'nın kızı |
| | Tokta Han'ın eşi Maria | Bizans İmparatoru II. Androikos'un kızı |
| | Tokta Han'ın eşi Beyalun Bigim | Selâtin-i Çağatay kızlarından |
| | Özbek Han'ın eşi Taytuğlı Hatun | |
| | Özbek Han'ın eşi Beyalun Hatun | Bizans İmparatoru III. Androikos'un kızı |
| | Özbek Han'ın eşi Urduca Hatun | Emir İsa'nın kızı |
| | Özbek Han'ın eşi Kebek Hatun | Emir Nangıtay'ın kızı |
| | Berdibek Han'ın eşi Baht Hatun | Melik Eşref'in kızı |
| | Emir Nogay'ın eşi Eufrozina | Bizans İmparatoru VIII. Mihail'ın kızı |
| | Emir Nogay'ın oğlu Çeke'nin eşi ismi? | Macar Kralı Terter'in kızı |
| **Altın Orda Prensesleri** | Cuçi'nin kızı | Almalıg'da Karluk-Kuyas'ta Özer oğlu Siknak Tegin |
| | Sertak Han'ın kızı | Fedor Rostislaviç Çerniy'in eşi |
| | Berke Han'ın kızı | Memlük Sultanı Baybars ile evli olduğu rivayeti var |
| | Berke Han'ın kızı Orbay Hatun (Melike Hatundan) | II. İzzeddin Keykavus'un eşi |
| | Özbek Han'ın kızı İtküçücük | Emir İsa'nın eşi |
| | Özbek Han'ın kız kardeşi Köncek Hatun | Moskova Knezi Yuri Daniiloviç'in eşi |
| | Özbek Han'ın kızı (ismi bilinmiyor) | Harezm Emiri Kutlu Temür'ün oğlu Harunbek'in eşi (Emir Kutlu Temür, Özbek Hanın teyze oğludur) |
| | Canıbek Han'ın Kızı Bisulu Hanuş | Önce- Kıyat Mamay Bey'in eşi<br>Sonra- Emir Rektemür'ün eşi |
| | Toktamış Hanın Kızı Canıke Hanuş | Emir Edigü'nün oğlu Nureddin'in eşi |
| | Tulunbay Hatun, | Memlük Sultanı Melik Nasır'ın eşi sonra Memlük Beylerinden birinin eşi olmuştur. |

Türk aile yapısı ve evliliklerle ilgili önemli bilgiler sunan Dede Korkut hikâyelerinde; kızların, evlenecekleri damatlardan çeşitli isteklerde bulunabilecekleri hatta tasvip etmedikleri evliliklerin gerçekleşmemesi için damat tarafına yapamayacağı şartlar öne sürebildiği anlatılmaktadır.[85] Benzer bir uygulamayı Özbek Han döneminde görüyoruz. Memlük Sultanı Melik Nasır, Özbek Han'dan evlenmek üzere Sayın Han sülalesinden bir prenses istemiştir. Bu

[84] Tablodaki bilgiler [Silk in Mongol, s. 195; Cuveyni, *a.g.e.,* s. 116; Battuta, *a.g.e.,* s. 474; Kafalı, *a.g.e.,* s. 74; Vásáry, *a.g.e.,* s. 89.

[85] Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları, Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*, İstanbul 2017, s. 16.

isteğin ilk etapta Altın Orda sarayında makbul görülmediği, "*bir han kızı Mısır'a gönderilip, yedi deniz geçecek…"* fikrine sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır. Sultan'ın elçileriyle birlikte Kahire'ye gelen Altın Orda elçileri, prensesin verilmesi hususunda; *"… Padişahlar, padişah kızlarını isteye gelmişlerdir. Mısır padişahı büyük bir padişahtır, istediği şey kabul olunur, şu kadar ki bu iş ancak dört yılda biter. Söz yılı, dünürlük yılı, hediyeleşme yılı, evlenme yılı olmak üzere…*." cevabını verirler.[86] Ayrıca Nüveyri mehir istemede mübalağa edildiğini ve sultanın bu haberi alınca dünürlükten ve bu babda söz söylemekten vazgeçtiğini ve Özbek Hanla yapılan mektuplaşmalarda ve elçilerin gidip-gelmesinde bu konuya hiç yer vermediğini vurgulamıştır. Ancak bir süre sonra Özbek Han, kendi isteğiyle Sultanın elçisine bu konuyu açıp "… *ben kardeşim Melik Nasır'a istediğini hazırladım… Cengiz Han ailesinden bir kız ayırdım"* diyerek hanedandan Tulunbay Hatun'u 1320'de büyük bir heyetin refakatinde Kahire'ye göndermiştir.[87] Tulunbay Hatun, Mısır'da iyi karşılanmışsa da Sultan, kısa bir süre sonra Hatundan boşanmış ve Tulunbay hatun emirlerden biri ile evlendirilmişse de çok geçmeden vefat etmiştir. Özbek Han'ın ise söz konusu boşanma, evlilik ve hatunun ölümünden haberi olmamıştır. Daha sonra Özbek Han, Sultan'ın kızlarından birini istemişse de Sultan, kızlarının evlilik çağına gelmediği gerekçesiyle bu isteği boş çevirmiş[88] bir nev'i kendine yapılana karşılık vermiş olmalıdır. Memlüklerle olan evlilikler hanedan boyutunda kalmamıştır. 1262 yılındaki Altın Orda-İlhanlı savaşı sonrası İlhanlı hizmetindeki Altın Orda birliklerinden bin üç yüz atlıdan oluşan büyük bir grubun Memlûklere sığındığı ve bunların Altın Orda hükümdarı Berke Han'ın komutanları ve askerleri olduğu bilinmektedir. Saraghan Ağa, Kermun, Nogay ve daha pek çok önde gelenin olduğu bu vâfidin (iltica eden, göçmen) grubunu büyük bir hüsnü kabulle karşılayan Baybars, onlara ihsan ve ikramlarda bulunmuştur. Söz konusu komutanların kızlarının, Memlük sultanlarıyla ve emirleriyle evlendikleri görülmektedir.[89]

Türk Devlet geleneğindeki evlenilecek hatunun soyluluğuna sadece hanlar değil beylerin de dikkat ettiği, bu konunun onların nezdinde de önemli olduğu görülmektedir. Kırımî eserinde; Emir Edigü'nün savaş meydanından kaçan kendi oğlu Keykubad'ın arkasından *Ceman ne kıldın deyü feryad edip* ***hay negacisli****,* diyerek seslendiğini ve bu *negacisli* kelimesinin *validesi tarafının leim yani korkak* manasına geldiğini belirtmiştir.[90] Emir Edigü'nün, *Keykubad'ın validesinin ümeradan gayretsiz kimsenin kızı olduğunu* ifade etmesinin yanı sıra Toktamış Han'ın ölümünden sonra Toktamış Han'ın kızının Emir Edigü

---

86 Tiesenhausen, *a.g.e.,* s. 304.
87 Kafalı, *a.g.e.*, s. 76.
88 Kamalov, *a.g.e.,* s. 96.
89 Fatma Akkuş Yiğit, "İktidar Ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:49, 2016, s. 103-120.
90 Kırımî, *a.g.e.,* s. 101.

tarafından diğer oğlu Nureddin için saklanmış olması emirlerin han soyuna damat olarak siyasi güçlerini artırmalarının yanı sıra neslin cesareti ve askeri gücü açısından da değerlendirildiğini göstermektedir.

### *3.2. Levirat*

Levirat, Cengizoğulları devletlerinde yaygın uygulamadır. Baba öldükten sonra oğlu, öz annesi dışında babasının bütün karılarıyla ve ölen erkek kardeşlerin eşleriyle (yengeleriyle) evlenebilirler. Asya Türk Devletlerindeki levirat uygulamasının[91] Çinliler tarafından anlaşılamadığı[92] gibi Rubruck da Altın Orda'da gördüğü bu uygulamayı *ayıp bir gelenek* olarak anlatmıştır.[93] Oysa levirat; *soyun kaybolmasını engellemek ve akraba ilişkilerini korumak üzere geliştirilmiştir*. Bu ifadeler Mo-tu'dan sonra Asya Hun Devleti'nin başına geçen Şanyü Chi-yü'nün yanında bulunan Chung-hang Yüeh tarafından Han hanedanı elçisinin benzer ayıplamasına verilen cevaptır.[94] Öte yandan kocasını kaybeden kadının tekrar baba evine dönmesi durumunda çocuklarından ayrılması gerekecek baba evinde onun geçimini sağlayacak birilerinin olmaması durumunda kadının yaşam şartları olumsuz yönde etkilenecektir. Ve Türklerde aileden bir kadının başkalarına muhtaç olması hem çocukları hem de eşinin ailesi için onur kırıcı bir durumdur. Dolayısıyla kadının alıştığı yaşamda devam etmesini sağlamak ve aile müessesesinin ahlâki değerlerini zedelemeden meşru dairede, rıza şartıyla evlilik üzere geliştirilmiş bu uygulama bozkır kültürünün etkisidir.

Ancak levirat uygulaması gerek İslâm kaynaklarında gerek bozkır kültürüne uzak toplumlarca hoş karşılanmamıştır. *Tarih-i Baybars* adlı eserde, İslâm hukuku açısından bakılarak *şeriatı çiğnemek* olarak değerlendirilmiştir. *Müngge Timur Han, Altın Orda'ya sığınan II. İzzeddin Keykavus'un ölümü üzerine Keykavus'un eşi Berke Han kızı Orbay Hatun'u, sultanın oğlu Mesud ile evlendirmek istemiştir. Ancak o bunu kabul etmeyerek, ar ederek kaçmıştır*, şeklinde ifade edilmiştir. Oysa Selçuklu Devleti'nin yerli kaynaklarına söz konusu bilgi ve yorum yansımamıştır. Zira bu levirat uygulaması Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey'in oğulları ve torunları döneminde de yaşanmaktadır. Selçuk oğlu Mikail'in ölümü üzerine dul eşi diğer oğul Yusuf Yınal ile evlenmiş, İbrahim Yınal, amcaoğulları Tuğrul ve Çağrı Beylerin anne bir kardeşidir. Tuğrul Bey, kardeşi Çağrı Bey'in ölümünden sonra onun dul eşiyle evlenmiştir. Sultan Alparslan amcası Tuğrul Bey'in ölümünden sonra dul eşi Akke Hatun ile evlenmiştir.[95] Dolayısıyla bozkır kültürüne hâkim müellifler levirat uygulamasını,

---

91 Lıu Mau Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 23.

92 Ayşe Onat-Sema Orsoy-Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 1.

93 Rubruck, *a.g.e.,* s. 41.

94 Onat-Orsoy-Ercilasun, *a.g.e.*, s. 18.

95 Kaçın, *a.g.e.*, s. 44-46.

gereğini ve örneklerini bildiklerinden dolayı olumsuz değerlendirmelerde bulunmamışlardır. Ancak bu örneklerdeki uygulamanın İslâm hukukuna aykırı olmaması göz önünde tutulmalıdır. Zira Büyük Selçuklu Devleti'nde görülen örnekler yengelerle evliliktir, üvey anne ile evliliğe dair değildir. Dolayısıyla Türk tarihinde görülen levirat uygulamasını gayr-i ahlâki değerlendiren seyyahlar, elçiler ve müellifler bozkır kültürünü bilmeyen, kendi dini ve kültürel değer yargılarıyla ölçülendirenlerdir. Nitekim Cengiz yasasını uygulayan Müngge Timur Han Müslüman değildir.

Cengizoğullarında levirat uygulaması Cengiz Han yasasının koruması altında olup, *Babasının ölümünden sonra, anası bir yana, karılarının ne olacağı oğlun tasarrufuna bırakılmıştır ve isterse onlarla evlenir veya başkalarıyla onları evlendirebilir*[96] şeklinde ifade edilmiştir. Altın Orda Hanlığı'nda Batu Han'ın kanunlarına göre yasaya mugayir hareketin cezası ölümdür,[97] dolayısıyla yukarıda Müngge Timur Han'ın şehzade Mesud'un Orbay Hatunla evliliğini istemesi Berke Han'dan sonra da yasanın uygulandığını gösterir. Orbay Hatunla evlilikten imtina eden şehzade Mesud her ne kadar Anadolu'ya geçse de ardından Anadolu'ya geçen ve Samsun, Amasya üzerinde misafir edilerek Abaka Han'a ulaşan Orbay Hatun'la İlhanlı hâkimiyetinde evlenmek zorunda kalmıştır.[98]

Cüzcânî, Berke Han'ın da Batu Han'ın eşlerinden birini nikâhına aldığını belirtmektedir.[99] Batu Han'ın ölümünden sonra Sartak ve Ulakçı'nın tahta çıkış sürecini anlatan kaynaklardan Cuveynî, Borakçin Hatun'u Batu'nun karısı olarak verirken, Nuveyrî, Batu oğlu Togan'ın karısı olarak vermektedir. Söz konusu bilgiler çelişkili bilgi olarak görmek yerine levirat uygulamasından dolayı her ikisinin de eşi olabileceği dolayısıyla her iki kaynağın da doğru olma olasılığı göz önünde bulundurulmalıdır. Yine Berke Han ile ondan sonra tahta çıkan Münge Timur'un eşleri listesinde (yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere) Çiçek Hatun ismi vardır. Söz konusu Çiçek Hatun'un aynı kişi olup olmadığı tespit edilememiştir.[100] Müngge Timur Han ile oğlu Tokta Han'ın eşleri listelerinde Kongrad Kabilesinden Bulagan Hatun ve Tökünce Hatun'un isimlerini görüyoruz. Söz konusu hatunların isim benzerliği olup olmadığına dair bilgiye ulaşamadık ancak büyük olasılıkla levirat uygulanmış olmalıdır. Tokta Han veliaht oğluna taht mücadelesi yürütme ihtimaline karşı Ak Orda hanedanını kırarken öldürdüğü

---

96 Alinge Curt, *Moğol Kanunları*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1967, s. 146.

97 Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 164.

98 Subaşı, *a.g.e.*, s. 277.

99 Minhâc-ı Sirâc El-Cûzcânî, Tabakât-ı Nâsırî, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 186.

100 Nitekim İsmail Hakkı İzmirli de Tiesenhausen'in eserin çevirisinde (Baybars Tarihi'ne yapılan atıfta) dipnotta aynı soruna dikkat çekmiştir. *Berke Han'ın eşi Çiçek Hatun'un Müslüman olduğunu ancak yine de bugünkü Kazak âdetinin uygulanmış olabileceği veya aynı isimde başka bir hatun olabileceği* görüşünü belirtmiştir. Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 179.

kardeşi Tuğrul'un eşi (Özbek Han'ın annesi) Gelin Beyalın Hatun[101] ile evlenmiştir. Hatta Tokta Han'ın ölümüyle Kabartay Çerkesi arasındaki şehzade Özbek'in tahta çıkarılmak üzere gelmesine kadar tahtı ele geçiren Uygur atalık Bacır Tokboğa da Beyalın Hatun'u kendine eş almıştır.

Kaynaklara yansıyan benzer bir uygulamanın Berdibek Han'dan sonra yaşandığını görüyoruz. Özbek Han'ın eşi Taytuğlı Hatun, torunu Berdibek'in kendi soyunu kurutması üzerine Ak Orda hanedanından tahta çıkacak kimse kalmayınca ümera tarafından tahta çıkarılmak istenmiştir. Ancak o *şer'en ve kanunen taht Şîban neslinindir* diyerek Hızıroğlan'ı tahta çıkarmış ve *her ne kadar ihtiyar isem de kayınımdır beni alır eşi olurum* beklentisindedir. Hızır Han'ın atalığı evliliğe izin vermeyince, hatun beylerle ittifak edip Hızır Han'ı azlettirip, Pazarcıoğlan'ı tahta çıkarmıştır.[102] Dolayısıyla Taytuğlı hatunun yaşının ileri olmasına rağmen söz konusu evliliği doğal bir süreç olarak görmesi Cengiz yasasındaki levirat kanununun devletin kuruluşundan yaklaşık yüz elli yıl sonra dahî uygulandığına işaret etmektedir.

**Sonuç**

Atlı-savaşçı-çoban kültür olarak tanımlanan bozkır kültürünün Deşt-i Kıpçak coğrafyasındaki XIII. Yüzyıl temsilcisi Cuçi ulusudur. Altın Orda Hanlığı olarak kadim Türk kültür mirasını devralmış, Cengiz yasalarıyla şekillendirmiş ve yaklaşık yüzyıl sonra da İslamlaşmasını tamamlayarak Türk-İslâm kimliği kazanmıştır. Söz konusu kültürel birikim ve kimlik, ailede, toplumda, askeri, siyasi ve sosyal yaşamda kendini göstermiştir. Kadının, bireysel, sosyal ve siyasi statüsünün de söz konusu kültürel birikimle şekillendiği görülmektedir.

---

[101] Alanda yapılan son yayınlardan Ergin Ayan'ın *Altın Orda ve Ardılı Devletlerde Hatunlar* adlı çalışmasında Beyalun Hatun ile Özbek Han'ın evliliği izah edilmiştir. "…*leviratusun garip durumlarından biri de daha önce zikredilmiş olan Bizans imparatorunun gayri meşru kızı Bayalun Hatun'un kaderine olan etkisidir. Onun ilk eşi Altın Orda Hanı Tokta'nın (1291-1312) kardeşi Tuğrul (Tuğrulca) idi. … dul kalan Bayalun Hatun'u ise kardeşi Tuğrul'un ölümünden sonra eş olarak almıştı… ikinci kez dul kalan Bayalun, kendi biyolojik oğlunun haremine geldi. Özbek Han Müslüman olduğundan, şeriata göre annesini kendisine eş yapamazdı. Memlûk tarihçisi Dokmak'ın açıklamasına göre; babası Tuğrul'un pagan olarak ölmesi dolayısıyla evliliğin geçersiz sayılacağı böylece anne-oğlu evliliğinin gerçekleştiği…"* şeklinde açıklanmıştır. Oysa *Umdetü'l-Ahbâr*'da Tuğrul'un eşi Beyalun Bigim'in Çağatay prensesi (Selâtin-i Çağatay kızlarından) olduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca III. Andronikos'un 1328-1341 yıllarında tahtta olduğu, Tokta Han'ın da 1313 yılında öldüğü göz önünde tutulursa III. Andronikos'un kendi tahta çıkmadan en az 15 yıl öncesinde (1313'ten önce) kızını Tokta'ya göndermesi gerekirdi. Oysa Tokta Han'ın çağdaşı II. Andronikos'tur ve kızı Maria Tokta Han'ın eşidir. Dolayısıyla Bizans prensesi Beyalın'ın Özbek Han'ın annesi olması bilgisi zorlama bir bilgidir. Ancak Özbek Han'ın Çağatay prensesi olan annesi Beyalın Bigim'e hürmeten Bizans prensesi gelinine ismi verilmiş olabilir. Kırımî, *a.g.e.,* s. 70; *The Cambridge History Of The Byzantine Empire,* Vol. II, Ed. Jonathan Shepard, Cambridge 2008, s. 907.

[102] Kırımî, *a.g.e.,* s. 80.

Bu minvalde kadın öncelikle ailede ve toplumda herhangi bir sınıflamaya tabi tutulmaksızın bir bireydir. Bozkır iktisadiyatının temel üreticisidir. Üretimin her aşamasında yer alırken arabaları yönetmek, yurtları kurup kaldırmak, yapılan iş bölümünde kadınların payına düşmüştür. Her çeşit hayvansal ürünü işlerler. Öncelikle yurtlar için gereken keçenin yapılması, yünlerin işlenmesi, süt ve süt ürünlerinin işlenmesi, derinin işlenmesi kadınların üretimindedir. İşlenen deri ve yünlerle elbise, ayakkabı, çorap ve çeşitli kıyafetler üretirler. Elde ettikleri söz konusu ürünleri çarşıda pazarda satarak, elde ettikleri gelirle yine ihtiyaçlarını özgürce alabildikleri bir yaşam sürerler. Söz konusu yaşam, İslâmlaşma sonrasında da değişmemiştir. İbn Battuta gibi İslam coğrafyasından gelen seyyahlar için Altın Orda'daki kadınların yaşamı oldukça özgür, konforlu ve saygındır. Hatta Battuta kadınların erkeklere göre daha üstün tutulduğunu ifade etmiştir ki söz konusu bakış açısı kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan değil kıyaslandığı kültürün yaklaşımıdır. Dolayısıyla Türk kültüründe erkeklerin ve kadınların birbirine yaklaşımları kıyaslayıcı ve rekabetçi bir anlayışla şekillenmemiştir. Atlı-savaşçı bozkır kültürünün yaşam felsefesi ve ekonomik yapısı gereği iş bölümü yaparak omuz omuza vererek işbirliğiyle daha güvenli bir yaşama ulaşmışlardır. Kadınların kılık kıyafet kültürleri de bu bağlamda şekillenmiştir. Ekonomik refahlarıyla paralel olarak yoğunlukla kaliteli kumaşlar kullanmalarının yanı sıra at ve araba kullanımına uygun yırtmaçlı kıyafetleri ve deri, yün, kürk vb. hayvansal malzemeleri işleyerek elde ettikleri iklimle uyumlu ürünleri tercih ettikleri görülmektedir. Bu yönüyle coğrafyanın kadim mirası olan, İskit, Hun ve Kıpçak kadın kıyafetleriyle benzerlik gösterirken, buğtak gibi başlıklarla Uygur coğrafyasından devraldıkları mirası yaşatmışlardır.

Altın Orda Hanlığında kadın, sarayda, devlet yönetiminde ve siyasi yaşamda söz sahibidir. Hanların eşleri *hatun* unvanıyla devlet protokolünde hanın sağ yanında yerini almıştır. Moğollar bakabildikleri kadar eş almışlardır ve hanların da çok sayıda eşleri ve cariyeleri vardır. Söz konu han eşlerinin gerek birbirleriyle ilişkileri gerekse hanlık içindeki rolleri devlet protokolüyle belirlenmiştir. Altın Orda'da Ögeday Kağan'ın Cengizoğullarının Kongrat Kabilesi kızlarıyla evlenmeleri hususundaki yarlığının özenle uygulandığı görülmektedir. Gerek Ak Orda'da gerekse Gök Orda'da hemen hemen bütün Cengizoğlu'nun en az bir eşi Kongrat Kabilesindendir. Söz konusu sonuçta Kongratların en kalabalık gurubunun Cuci ulusu içinde bulunmasının rolü olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Hanedan üyesi kızlar genellikle ileri gelen beylerle evlendirilmiş ve güçlü beylerin kızları alınmıştır. Bizans İmparatorluğu, Rus Knezlikleri, Türkiye Selçuklular ve Memlukler gibi komşu devletlerle kız alıp-vererek siyasi evlilikler yapmışlardır. Naiblik makamı Müngge Kağan tarafından Borakçin Hatun'a tevdi edilmişse de Ulakçı'nın ölümü ile (muhtemelen ulema ve tasavvufi zümrelerin desteklediği) Berke Han'ın tahta çıkmasıyla akim kalmıştır. Levirat uygulaması Cengiz yayasının koruması altında olup Altın Orda Hanlığı'nda da uygulandığı görülmektedir.

**KAYNAKLAR**

ABDÜLGAFFAR KIRIMÎ, *Umdetü'l-Ahbâr*, Haz. Derya Derin Paşaoğlu, Kazan 2014.

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

AKA, İsmail, *Timur Ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

AKKUŞ YİĞİT, Fatma, "İktidar Ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 49, 2016, ss. 103-120.

ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNİ, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

ARSAL, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

ATWOOD, Christopher, P., "Khantun", *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York 2004.

AYAN, Ergin, *Altın Orda ve Ardılı Devletlerde Hatunlar, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:7, S: 2, 2022, ss. 1-11.

BARTOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990.

BEDİRHAN, Yaşar, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara 2014.

BOSTANCI, Fatih, "Han Sultan'ın Berke Han'ın Annesi Olup Olmadığı Hususunda Mutâlaalar", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C: 6, S: 4, 2000, ss. 1344-1355.

CARPİNİ, Johann de Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, Çev. Ergin Ayan, Trabzon 2000.

Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı Taoist Simyacı bir Keşişin Türkisran Seyahatnamesi (1221-1224)*, Tercüme: Gülşah Hasgüçmen, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

CHERKAS, Boris, "Territorial Organisation of the Ulus of Jochi (Territory to the West of the Don)" *The Golden Horde in World History*, Kazan 2017, s. 153-175.

CURT, Alinge, *Moğol Kanunları*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1967.

GORELİK, M. V., "Kıpçak Kadınının Kıyafeti", *Atlas Tartarica*, Çev. İlyas Kemaloğlu, İnterGroup Yayınevi, İstanbul 2017, s. 153-154.

GROUSSET, René, *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

HİVE HANI EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN, *Türk Şeceresi Türk'ün Soy Ağacı,* Çev. Rıza Nur, İstanbul 2010.

IVANİCS, Maria–Usmanov, Mirkaym A., *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftär-i Čingiz-nāmä) I.*, Szeged 2002.

İBN BATTÛTA, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C: I, Çev. A. Said Aykut, YKY Yayınları, İstanbul 2000.

İZGİ, Özkan, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

KAÇIN, Bülent, *Selçuklu Hatunları, Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*, İstanbul 2017.

KAFALI, Mustafa, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1976.

KAMALOV, İlyas, "Altın Orda Hanlığı'nda Hanedan Kadınlar", *Ortaçağda Kadın*, Ankara 2011.

KAŞGARLI MAHMUD, Divanü Lûgat-it- Türk Dizini "Endex", Çev. B. Atalay, C: 4, TDK Yayınları, Ankara 1999.

LIU MAU TSAİ, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

MAY, Timothy Michael, *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*, California: ABC-CLIO, 2017.

MAY, Timothy, *Moğol İmparatorluğu*, Çev. Ülkü Evrim Uysal, İstanbul 2021.

MİNHÂC-I SİRÂC EL-CÛZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nâsırî*, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

ONAT, Ayşe-ORSOY, Sema-ERCİLASUN, Konuralp, *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.

ÖTEMİŞ Hacı, *Çengiz-nâme*, Haz. İlyas Kamalov, TTK Yayınları, Ankara 2009.

ÖZCAN, Altay Tayfun, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK Yayınları, Ankara 2017.

ÖZYETGİN, A. Melek, "On the Use of the Title "Beg" among the Turks", *International Journal of Central Asian Studies*, Vol: 11, Seoul 2006, ss. 156-170.

ÖZYETGİN, A. Melek-KEMALOĞLU, İlyas, *Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2017.

POCHEKAEV, Roman "The Golden Age of the Ulus of Jochi: The Rule of Öz Beg and Jani Beg", *The Golden Horde in World History*, Kazan 2017, ss. 239-259.

RASHID AL-DIN, *The Successors of Qenghis Khan*, Trans: John Andrew Boyle, Columbıa Unıversıty Press, New York USA 1971.

RİZAEDDİN FAHREDDİN, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

RUBRUK, Wilhelm von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev. Ergin Ayan, İstanbul 2012.

SHAO HUNG-Peng Da Ya - Xiu Ting, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarihi Kayıtlar: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu,* Yay. Haz. Mustafa Uyar, Çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.

SUBAŞI, Ömer, *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

T'ANG, Ch'i, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler,* İstanbul 1970.

*The Cambridge History Of The Byzantine Empire*, Vol: II, Ed. Jonathan Shepard, Cambridge 2008.

VÁSÁRY, István, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, YKY Yayınları, İstanbul 2008.

W. DE TİESENHAUSEN, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

YAKUBOVSKİY, A. YU., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, TTK Yayınları, Ankara 1992.

YAZICI, Özge, *Cengizoğullarında Kadın*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2018.